

TANZİMAT SONRASI OSMANLI TOPLUMUNUN TÜKETİM KALIPLARINDA MEYDANA GELEN DEĞİŞİMİN DÖNEMİN ROMANLARI BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Derviş Tuğrul KOYUNCU¹

Muhammet Ali TİLTAY²

ÖZ

Tanzimat'ın ilanı sonrasında Osmanlı toplumundaki Batılılaşma hareketleri bireylerin tüketim biçimlerine de yansımıştır. Dönemin eserlerine konu olan tüketim biçimlerindeki değişim farklı yazarlar tarafından eleştirel bir biçimde ele alınmıştır. Bu çalışma, Tanzimat sonrası Osmanlı toplumunun tüketim kalıplarında meydana gelen değişimi dönemin romanları üzerinden incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada nitel analiz yöntemlerinden tematik analiz kullanılarak ilk dönem romanlarından beş tanesi değerlendirilmiştir. Araştırma sonucunda, (1) Yiyecek ve İçecek (2) Tütün ve Alkol Tüketimi (3) Giyim ve Aksesuar (4) İkametgâh ve Ev Yaşamı (5) Ulaşım ve Araç Kullanımı (6) Eğitim (7) Eğlenme ve Dinlenme olmak üzere tüketim kalıplarındaki değişimi yansıtan yedi temaya ulaşılmıştır. Gösterişçi tüketim teorisinden yola çıkarak Batılılaşma olgusunun tüketimle ilgili hangi alanlarda daha yoğun ele alındığına dair sonuçlar bu temalar bağlamında tartışılmıştır. Çalışmanın sınırlılıkları ve ileri araştırmalara yönelik öneriler de ayrıca sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Tanzimat, Osmanlı Toplum, Tüketim Kalıpları, İktisadi Değişim, İnsan İlişkileri, Romanlar*

Jel Kodu: *Z1, Z11, Z13, Z19*

EVALUATION OF THE TRANSFORMATION IN THE OTTOMAN SOCIETY'S CONSUMPTION PATTERNS AFTER THE TANZİMAT PERIOD IN THE CONTEXT OF ERA NOVELS

ABSTRACT

After the declaration of Tanzimat, Westernization movements in the Ottoman society redounded on individuals' consumption patterns. Different authors addressed the change in the consumption patterns subjected to literal works of the era critically. This study aims to analyze; the change took place in consumption patterns of the Ottoman society during the post-Tanzimat era through novels of the period. Five of first-period novels evaluated by using thematic analysis, which is a qualitative analysis method. As a result of the research, seven themes, which reflect the change in consumption patterns, including (1) Food and Beverage (2) Consumption of Tobacco and Alcohol (3) Clothing and Accessory (4) Residence and Domestic Life (5) Transportation and Driving Vehicle (6) Education (7) Entertainment and Recreation were found out. Based on the conspicuous consumption theory, results about in which areas related to the consumption the fact of Westernization addressed more intensely discussed. Limitations of the study and implications for further research presented additionally.

Key Words: *Tanzimat, Ottoman Society, Consumption Patterns, Economic Change, Human Relations, Novels*

Jel Codes: *Z1, Z11, Z13, Z19*

¹ Arş. Gör., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü, dervistugrul@gmail.com

² Yrd. Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü, matiltay@ogu.edu.tr

GİRİŞ

Batılılaşma, Avrupa iktisat tarihinde ortaya çıkan gelişmelerin sonucudur. Avrupalı devletlerin denizlerde üstünlüğü alıp, Amerika kıtasının keşfi, yeni pazarların bulunması ve sömürgelerdeki zenginlikleri Avrupa kıtasına getirmeleri bu gelişmenin bir aşaması olmuştur. Diğer bir aşaması ise Avrupalıların elde ettikleri sömürgelerden hammadde getirip yeni pazarlara daha fazla satılabilir ucuz mallar göndermek istemeleri endüstri devrimini gerçekleştirmelerine neden olmuştur. Böylece, dünyanın geri kalan kesiminde Japonya, Çin, İran, Osmanlı ve Rusya gibi devletlerin bütün farklılıklarına rağmen batılılaşma kavramı ortak bir kavram olmuştur. Bu kavram zamanla diğer devletler için Avrupalı devletler gibi, iktisadi ve siyasi alanda güçlü olmanın başat ögesi haline gelmiştir. Bundan dolayı bu devletler, Avrupalı devletler ile rekabet edebilmek için onları taklit etmeye başlamışlardır (Belge, 2016: 21-22).

Batılılaşma kavramı Osmanlı ve Cumhuriyet Türkiye'sinde batının gelişmişlik düzeyine ulaşmak için yapılan iktisadi, siyasi sosyal ve kültürel reformları ifade etmek için kullanılmıştır. Zaman içerisinde bu kavram Osmanlı'nın son döneminde ve Cumhuriyetin ilk yıllarında muasırlaşma, muasır medeniyetler seviyesine ulaşma gibi tabirlerle de anlatılmıştır. 1699'dan sonra Osmanlı Devleti'nin aldığı ıslahat tedbirlerinin amacı kendi iç dinamiklerindeki sorunları çözmeye yöneliktir. Bu dönemin devlet adamları batı kültürünün öğelerine mesafeli duruşlarını devam ettirmişlerdir. Lale devri ile başlayan süreçte Osmanlı yöneticileri batı ile ilgilenmeye başlamışlardır (Hanioglu, 1992: 148-149). Ancak 18. yüzyılın sonunda başlayan yenileşme çabaları, daha önceki reformların aksine Osmanlı Devleti'nin eski modelini ihya etmek manasına gelmemiştir (Genç, 2013: 95). Bununla beraber, bu reformlar batıda yaşanan gelişmelerden de kopuk değildi. Yapılan reformlar Batının artan askeri ve siyasi gücü karşısında Osmanlı yöneticileri, merkezi devletin gücünü ve etkinliğini arttırmaya çalışmıştır (Pamuk, 2008: 3-4). 3 Kasım 1839 tarihinde ilan edilen Tanzimat Fermanı kimilerine göre Osmanlı Devlet organizasyonunun yeniden tanzimi, kimilerine göre ise Devlet'in batılılaşmasının başlangıcı manasına gelmekteydi. Yine Tanzimat ile ferdi hürriyetin önü açılarak Osmanlı toplumsal yapısında iktisadi ve sosyal ilişkilerde değişim meydana gelmiştir (Abadan, 2004: 60). Osmanlı Devleti, Tanzimat ile idari, mali ve hukuki alanlarda önemli reformlar gerçekleştirmiştir. Özellikle hukuki alanda yapılan reformlar; ulemanın otoritesini azaltıcı etkide bulunan devletin geri dönüşü olmayan bir yola girmesine yol açmıştır. Tanzimat fermanı İstanbul içinde kalmamış, devletin diğer vilayetlerine yayılarak geleneksel sosyal yapıda derin sarsıntılara yol açmıştır (İnalçık, 2014a: 172-173). Bununla beraber, Tanzimat fermanına gösterilen tepkiler halk ile sınırlı kalmamıştır. Tanzimatçıların idari, hukuki ve iktisadi alanda yapmış oldukları batılı normlardaki reformlara ulema tepki göstermiştir. Namık Kemal, Ziya Paşa, Suavi Efendi gibi vatansever ve milliyetçi gelenekçiler Tanzimatçıları Türk-Müslüman hâkimiyetini sabote etmekle suçlamaktadırlar. Dahası, Tanzimat'ı batılı devletlerin baskısı ile ilan ettiklerini iddia etmektedirler (İnalçık, 2014b: 109). Bununla beraber Ahmed Cevdet Paşa, Lütfi Efendi gibi dönemin vakanüvisleri Tanzimat'ı Mısır meselesinden kaynaklı batılı devletlerin desteğini almak için yapılan bir siyasi manevra olarak yorumlamaktadırlar (Timur, 1996: 87-88).

Yenileşme hareketleri İstanbul'da gündelik hayatta ve toplumsal yapıda batılı tarzda tüketim eğilimlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Özellikle 1839 sonrası dönemde önceleri saray çevresinde ve zengin gayrimüslim çevrelerinde olan batılılaşma yavaş yavaş halkın arasında yayılmaya başlamıştır (Ortaylı: 2010: 113). İzmir ve Selanik gibi dış dünyayı yakından tanıyan şehirler dışında kalan Osmanlı şehirleri İstanbul'da başlayan bu değişimin yabancısıydı. Dolayısıyla memleketin fikri yapısında yeni bir ikilik doğmuş; eski ile yeni (alaturka ile alafranga) kavramları toplumun hayatına girmiştir. Her ne kadar batılı tarz tüketim unsurları Osmanlı toplumunun içine yavaş yavaş girmiş olsa da geleneksel tarz toplumun alafranga kesimi arasında bile devam etmiştir (Tanpınar, 2003: 131-136, 197).

Bu çalışma, Tanzimat-ı Hayriye ve Balta Limanı sonrası, dış dünya ile etkileşimi daha da hızlanan Osmanlı Toplumunun yaşadığı ekonomik değişimin, bireylerin iktisadi algı ve davranışlarına olan etkilerini Türk edebiyatının ilk dönem romanları üzerinden incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, Tanzimat sonrası Osmanlı toplumunun tüketim kalıplarının dışavurumu ve tüketim kalıplarında meydana gelen değişim, dönemin romanları aracılığıyla incelenmiştir. Seçilen edebi eserler, muhteva itibarıyla doğrudan birer iktisadiyat romanları olmasa da dönemin yazarlarının

toplumsal kaygıları olması nedeniyle eserler, dönemin iktisadi ve siyasi olaylarından da kopuk değildirler. Dolayısıyla bu çalışmada, *Araba Sevdası*, *Zehra*, *İntibah*, *Felatun Bey ile Rakım Efendi*, *Taaşuk-ı Talat ve Fitnat* gibi dönemin edebi eserleri incelenen dönemin iktisadi ve siyasi olaylarını ele alması, tüketim eylemlerine yer verilmesi ve iktisadi zihniyetteki dönüşümü yansıtması nedeniyle seçilmiştir. Esasında eserlerin yazarları ve ana temaları birbirlerinden farklı olsa da dönemin iktisadi ilişkilerinde meydana gelen değişim, eserlerin muhtevalarını etkilemeleri açısından önemlidir. Buna istinaden çalışmada, seçilen edebi eserlerin kurgusunda geçen iktisadi olaylar ve tüketim kalıpları (tüketilen mallar açısından, ikamet edilen evler, kıyafetler vs...) üzerinden fertlerin yaşadığı iktisadi algı değişimini ele almaktadır. Yine bu çalışmada, bireyler klasik dönem Osmanlı milletler sistemi çerçevesinde değil, Tanzimat sonrası meydana gelen vatandaşlık bağı esas alınarak değerlendirilecektir. Bu nedenle, eserlerde geçen karakterler müslim - gayrimüslim ayrımına göre değerlendirilmeyecektir (Alver, 2013).

Çalışmayı yönlendiren temel araştırma sorusu ve alt araştırma soruları Tanzimat sonrası Osmanlı toplumunun tüketim kalıplarında yaşanan değişimin dönemin romanlarına nasıl yansıdığı bağlamında geliştirilmiştir. Araştırmaya yol gösteren temel soru, “Tanzimat sonrası Osmanlı toplumunun tüketim kalıplarında meydana gelen değişim dönemin romanlarında nasıl ele alınmaktadır?” şeklindedir. Bu temel soru bağlamında aşağıdaki alt araştırma soruları geliştirilmiştir:

1. Klasik Osmanlı iktisadi zihniyetindeki değişim romanlarda nasıl incelenmektedir?
2. Değişimin dinamikleri dönemin romanlarında nasıl ele alınmaktadır?
3. Türk romanında iktisadi değişimin imgeleri (tüketim kalıpları) nasıl ele alınmaktadır?

1. ESERLER HAKKINDA

Tanzimat sonrası Osmanlı toplumsal yapısındaki idari, hukuki iktisadi ve toplumsal yapıdaki değişimler Türk edebiyatında da romancılığın doğmasında etkili olmuştur. Karpat (2011: 11), modern edebiyatın bu dönemde doğmasının sosyal yapıda meydana gelen köklü değişimin toplumun fikri yapısını etkilemesinden kaynaklandığını ifade etmektedir. Moran (2012: 11), Türkiye’de romanın Batı’dan İthal edildiğini lakin aynı toplumsal koşulları barındırmadığını belirtir. Bizdeki romancılığın aldığı şekil ve işlevi anlamak için geleneksel hikâyecilikle beraber dönemin siyasal ve toplumsal yapısını anlamamız gerektiğini vurgular. Belge (2016: 42) ise romancılığın taklit ile başladığını ifade eder. Batılı romantik bir yazarı beğenen ve onun gibi yazmak isteyen Osmanlı aydınının batılı öncüsünün geçirdiği aşamaları bilmeden yazdığını vurgular. Bu nedenden ötürü aynı dönemde farklı yazarlar farklı akımlara kapılmışlardır.

Bu çalışmaya esas teşkil eden ilk eser, Tanzimat’la ortaya çıkan züppe ve köksüz karakterlerin ilk eleştirisi olan Felatun Bey ile Rakım Efendi adlı eserdir. Eserde, toplumun değerlerine bağlı olan hakiki münevverle züppe ve köksüz olan tipler karşılaştırılır. Namık Kemal’in İntibah adlı eserinde ise bu konu başka türlü ele alınır. Orada bir karşılaştırmadan ziyade ahlaki yozlaşma üzerinden mesaj verilir. Araba Sevdası’nda ise bir taraftan batılılaşma ele alınırken bir taraftan da hissi terbiye hicvedilir (Tanpınar, 2003: 293).

Namık Kemal İntibah romanı ile aile kurumu ve çocuk eğitimi gibi konuları ortaya koysa da romanda geçen mekânlar ve lüks tüketim öğeleri çalışmada kaynak olarak seçilen diğer eserlerle benzerlik göstermektedir (Uçman, 2014; Tanpınar, 2003: 401-403). Yine Türk edebiyatında Kuzguncuk’taki ev gibi sayfeye yerleri çok yenidir. Romanın kahramanlarından Abdullah Efendi’nin her türlü ahlaki değerün üstünde tuttuğu parasal ilişkiler toplumsal hayattaki değişim açısından önemlidir (Tanpınar, 2003: 406; Moran, 2012: 48).

Felatun Bey ile Rakım Efendi (1876) adlı eserde Ahmet Mithat Efendi’nin öncelikli mesajı alafangalılıktan ziyade tembellik, çalışkanlık ve israf gibi kavramlardır. Züppelikle alay etmek bu kavramlara göre ikinci planda kalır. Yine bu eserde batılılaşmayı şeklen ele almanın yanlış olduğu vurgusu vardır. Dolayısıyla batılılaşmayı şeklen anlayanların fütursuzca tüketim ekonomisine yöneldikleri eleştirisi vardır. Yazar eserde batılılaşmayı yanlış anlayan züppe karakter Felatun Bey’i ortaya koyarken; batılılaşmayı doğru anlayan Osmanlı beyefendisi ise Rakım Bey’dir (Moran, 2012: 48-49).

Recaizade Mahmud Ekrem Araba Sevdası'nda (1886'da yazılmış 1895'de basılmıştır) alafranga züppe karakterle alay eder. Romanın ana karakteri Bihruz'un üç temel özelliği vardır; pahalı arabalar kullanmak, güzel giyinmek ve görünmekle beraber eğlence mekânlarında Fransızca konuşmaktır. Romanda Bihruz eğlence ve gösteriş uğruna babasından kalan mirası tüketir. Tanzimat romanlarında züppe karakterlerden Bihruz ve Felatun topluma yabancılaşmış kişiler olsa da gerçek anlamda kötü ve ahlaksız bireyler değillerdir. Aksine hep aldatılan tiplerdir (Moran, 2012: 73-86).

1894 yılında yayınlanan Zehra Türk edebiyatındaki ilk psikolojik romandır. Yazar eserde Zehra'nın kıskançlığını temel sorun olarak ele almıştır. Zehra'nın eşi Suphi'yi Sırrıccemal'den kıskanması ve eşine Urani isimli kadını gönderip tuzak kurması ile olaylar gelişir. Eserde İstanbul ve semtlerinin canlı bir şekilde tasvir edilmesi, dönemin toplumsal değerlerine dair bilgiler verilmesi çalışma açısından önemli bir kaynaktır (Özdemir, 2015).

Şemsettin Sami'nin Taaşuk-ı Talat ve Fitnat (1875) adlı eseri Türk edebiyatının ilk romanıdır. Fitnat ile Talat'ın aşkı İstanbul'un alt orta sınıf bir mahallesinde geçer. Eserde yazar toplumun eskimiş adetlerinin eleştirisini görücü usulü evlilik üzerinden eleştirir (Gawrych, 2010; earsiv.sehir.edu.tr). Ancak eserde çalışma için önemli tüketim öğeleri ile miras gibi parasal ilişkiler geçmektedir.

Sonuç olarak Tanzimat sonrası ortaya çıkan romanların ana temaları ve olay örgüleri farklı olsa bile, fütursuzca batılılaşma ile beraber değişim gösteren gündelik hayattaki, tüketim unsurları ve toplumsal yozlaşma romanlarda eleştirel bir gözle yer alır. Esasında eserlerin ana temaları birbirlerinden farklı olsa da dönemin ekonomi politikasında meydana gelen değişim, insan unsurunun iktisadi açıdan yaşadığı zihni kırılmanın somut birer kanıtıdır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Osmanlı iktisadi ve toplumsal sisteminin klasik dönemi (nizam-ı kadim) devletin kuruluş dönemi ile 19. yüzyılın başlarına kadar olan dönem olarak ifade edilir. 19. yüzyılın başlarından itibaren tedrici olarak başlayan değişim yüzyılın ikinci yarısından itibaren hızlanmıştır. Tanzimat ile beraber hukuki reformların da etkisi ile kurumsal yapıya oturtulan iktisadi ve toplumsal yapıdaki değişim ise yenileşme dönemi (nizam-ı cedid) olarak ifade edilir. Osmanlı ekonomik yapısı Osmanlı toplumunun hayat tarzıyla ve zihni yapısı ile bağlantılıdır. Osmanlı kurumlarının düşünce yapısını ve toplumun zihni temelini oluşturan unsurlar Osmanlı öncesi Müslüman devletlerde ve toplumlarda da tatbik edilmiş olan ilkelerden oluşmuştur. Bu ilkeler İslam'ın denge fikrine dayanır. Bu dengenin üç yönü vardır; evrenin dengesi, insanın dengesi ve toplumun dengesi ilkesidir. Evrenin dengesi ilkesinde madde geçicidir. Mana ise kalıcıdır. Madde mananın hizmetindedir. Bir başka ifade ile homo economicus kavramı yerine Hakk'a hizmet kavramı vardır. İnsanın gündelik hayattaki asli vazifesi Allah'a kulluk etmek, topluma ise faydalı olmaktır. İnsanın dengesi prensibi ise insanın aşırılıklardan uzak durması ve itidalli olmasıdır. Bir başka deyişle ekonomide tüketimde ve harcamada itidalli olmak israftan kaçınmaktır. İslam iktisadi ihtiyaç için üretim fikrini benimserken kapitalizmde kitlesel üretim ve karlılık söz konusudur. İslam'da toplumun dengesi ise adalet kavramı ile açıklanır. İslam ekonomisinin ana unsurlarından birisi toplumda sosyal adaleti sağlamak ve bölüşüm problemini ortadan kaldırmaktır (Tabakoğlu, 2008a: 74-77, 143).

Bireylerin zihinlerini kontrol eden düşüncelerin değişimi toplumsal yapıdaki algının yarattığı değişimlerle ilişkilidir. Özellikle Osmanlı Devleti'nin Avrupa ve Rusya ile yaptığı savaşların neticesinde oluşan durum batının üstünlüğünün yavaş yavaş kabul edilmesi ve askeri ıslahatlara girişme çabaları toplumsal tabanda ağır da olsa zihni değişimin fitilini ateşlemiştir. Osmanlı toplumsal yapısındaki değişim 18. yüzyılın sonlarından itibaren tedrici olarak başlamış, öncelikli etkisi devlet üzerinde olmuştur. Bir başka ifade ile askeri ve teknolojik reform ile gerçekleşmiştir. Fakat 1774 Küçük Kaynarca anlaşmasından sonra yenileşme fikri toplumsal hayatın içerisinde yer bulmaya başlamıştır. Bu tarihten sonra bütün buhranlar ve meseleler onun etrafında dönmeye başlamıştır. 19. yüzyıla gelindiğinde ise batılılaşma meselesi artık askeri ve teknolojik değişimden ibaret değildi. Bunun yanında toplumsal yapının değişmesi düşüncesi etkisini göstermekteydi. Tanpınar (2003: 64), vahim iktisadi ve siyasi şartların altında cereyan eden yenileşme çabalarını, bir başka medeniyet dairesine geçiş ve asırlardır kabul edilen ve mücadele edilen değerler dünyasından ayrılık olarak ifade

etmektedir. Son olarak özellikle 1860’lardan sonra Osmanlı basınında Ahmet Mithat Efendi gibi bazı yazarlar İslam’ın ilerleme ve kalkınma önünde engel olmadığı düşüncesini esas alarak Müslümanların iktisadi ve içtimai hayatta girişimci bir anlayışa sahip olmaları gerektiği düşüncesini yazılarında işlemişlerdir (Tabakoğlu, 2008b: 75).

Osmanlı toplumunun 19. yüzyıldan itibaren tüketim kalıplarının değişmesi ve tüketim kültürünün yeni bir biçim kazanması bir yönüyle tarihsel birikimin ürünüdür. Osmanlı Toplumunun Batıdan gelen ürünlere karşı tutumu daha önceki dönemlere dayanmaktadır. Örneğin 18. yüzyılda padişah III. Selim döneminde, Batıdan gelen ve lüks kategorisinde değerlendirilebilecek ürünlere olan talep artınca bazı önlemler alınmıştır. Bunun temelinde yatan neden ise aşırı tüketim ve yerli sermayenin yurt dışına kaçması sonucunda toplumsal huzurun bozulması ihtimalidir (Orçan, 2004: 63). Tanzimat’ın ilanıyla birlikte bu durum farklı bir boyut almaya başlamıştır. Tanzimat’ın ilanıyla, Batının askerî ve idarî yapısı örnek alınırken, gündelik yaşam biçimi ve kültürü de Osmanlı toplumunu etkilemiştir. Giyim ve aksesuar, ev eşyası, paranın kullanımı, yaşanan mekânlar ve bireyler arası ilişkiler, Avrupa’daki örneklerine benzemeye başlamıştır (Mardin, 1969; Mardin, 1994: 11-15).

Avrupa menşeli ürünler Osmanlı toplumunda kabul görmeye ve tüketilmeye başladığında tüketim anlayışı da değişime uğramıştır. Toplumun tüketim alanında Batı normlarının gösterdiği uyumun kökenleri, 18. yüzyıldan farklı olarak yönetimin Batıdan gelen ürünlere karşı olan tutumundan kaynaklanmıştır. Yukarıdan aşağıya doğru tüketim biçiminin değişimi şeklinde başlayan uygulamalar Osmanlı yöneticileri düzeyinde görülmüştür. Özellikle padişah II. Mahmut döneminde giyimde yaşanan değişimler devlet destekli olarak yürütülmüştür. Bunun sonucunda saray, ordu, bürokrasi, zenginler ve diğer toplumsal sınıflara doğru Batı menşeli ürünlerin tüketim alışkanlıkları yaygınlaşmıştır. Bu şekilde Batılılaşmanın devlet eliyle sosyalleşmesi sağlanmış, ordu ve bürokrasi dışında diğer halk kesimlerinin de Batılı yaşam biçimine uyması beklenmiştir (Quataert, 1997; Orçan, 2004: 61).

Varlı ve Özbay (2011) tarafından yapılan çalışmada, 19. Yüzyılın son çeyreği ile 20. yüzyılın ilk çeyreği arasındaki tüketim ile mal ve hizmetler piyasası dönemin reklamları üzerinden incelenmiştir. Araştırmada tüketim kültürü ve perakende ticaret geleneğindeki değişimlere ilişkin veriler elde edilmiştir. Yazarlara göre Osmanlı tüketim modelinin oluşmasında Osmanlı’nın maddi hayatı algılama biçiminin yanında bu algının şekillenmesinde ticaret ilişkilerinin de etkili olduğu ifade edilmiştir. Avrupa menşeli ürünlerin İstanbul pazarında daha çok yer almaya başlamasıyla tüketim anlayışında değişim yaşanmıştır. Osmanlı Devleti’nde askeri alanda başlayıp toplumunun diğer kesimlerine de yayılan yenileşme hareketinin sonuçlarından biri de tüketim kültüründe yaşanmıştır. Halkın üretim ve tüketim alanında Batı normlarına sağladığı uyumun kökenleri Batı menşeli malların Osmanlı yönetici sınıfı tarafından kullanılmaya başlanmasında aranabilir.

Batı menşeli tüketim ürünlerinin Osmanlı pazarında yer bulmasının temel sebeplerinden biri, Avrupa’da kitlesel üretim ekonomisine geçiş süreciyle birlikte yeni pazarların bulunması ihtiyacından kaynaklanmaktaydı. Osmanlı pazarına girmek amacıyla Avrupa ülkeleri Osmanlı Devleti ile gümrük sözleşmeleri imzalayarak, Batı menşeli ürünlerin serbestçe ve imtiyazlı bir şekilde Osmanlı topraklarında dolaşımını sağlamışlardır. Bunun yanında tüketicinin Batı’dan gelen ürünleri talep etmesini sağlayacak ortamın oluşturulmasına çalışılmıştır. Batılı tüketim ürünlerini tercih etmenin ayrıcalık olduğu ve bu ürünlere karşı olumlu bir algının toplumda yaygınlaştırılması dönemin medya araçlarıyla sağlanmaya çalışılmıştır (Çakır, 2004). İktisadi anlamda önemli bir tüketim potansiyeline sahip Osmanlı pazarını ele geçirmeye çalışan Avrupalı tüccarların ürünlerini satabilmek amacıyla bir tüketim toplumunun oluşmasını da sağlamaları gerekiyordu. Bu nedenle öncelikle Beyoğlu civarında yaşayan ve Batılı tarzda yaşamak isteyen Burjuva kesimi hedef kitle olarak ele alınmıştır. Batı medeniyetinin bir yansıması olarak görünen Beyoğlu’na karşı, Batılılarla aynı muhitte yaşamak isteyen burjuva kesiminin eğilimi söz konusudur. Tiyatro, gazino, müzikhol vb. eğlence mekânlarının öncelikle burada açılması ve Batıdan gelen ürünlerin burada satılmaya başlanmasıyla birlikte tüketim kalıplarında bir değişim baş göstermiştir. Kadınların hedef kitle olarak öne çıkarılması ve Avrupa’dan gelen giyim ve aksesuar ürünleri, ev eşyaları dönemin kitle iletişim araçlarında reklamlar yoluyla tüketicilerin kullanımına sunulmuştur (Çakır, 1999). Bu bağlamda kitle iletişim araçlarının Batılı yaşam tarzının kabulünde rol oynayan önemli unsurlardan biri olduğunu söylemek mümkündür.

Batılı yaşama tarzının toplumsal sınıflar içerisinde öncelikle zengin kesim tarafından kabul görmesi ve tüketime yansımaları Tanpınar (2003: 131) şöyle betimlemektedir: *“Yazın Tarabya’da, Büyükdere’de görülen ecnebi kıyafet ve adetlerini Müslüman halk, artık sık sık gidip gelmeğe başladığı Beyoğlu’nda kışın daha yakından görür. Garp hayatının unsurları taklit ve moda sayesinde gündelik hayatımıza girer. Beyoğlu’nda umuma açılmış Avrupakari müesseseler, terziler, manifatura tüccarları, tuvalet eşyası ve mobilya satan dükkânlar, bilhassa Kırım harbinden sonra Müslüman halkın daha sık uğradığı yerler olur. Devrin gazetelerinde görülen ilanlar her gün Avrupa’dan yeni bir modanın girdiğini gösterir”*.

Batılı yaşam tarzının dışavurumu ve günümüze aktarımı dönemin edebi eserlerine konu olmuştur. Tanzimat’ın ilanıyla birlikte başlayan Türk edebiyatının yeni döneminde hikâye, roman ve tiyatro türü eserlerde dönemin Batılı yaşam tarzı gerçekçi bir biçimde ele alınmaya çalışılmıştır. Farklı tüketim biçimleri açısından değişimin eleştirel biçimde ele alındığı eserlerde varlıklı kesimin sahip olunan değerleri görmezden gelerek Batı medeniyetini şeklen taklit etmeleri sonucunda yaşananlar anlatılmıştır (Arslan, 2011). Tanzimat dönemi yazarları eserlerinde toplumsal yaşamı yansıtmak amacıyla Batıya öykünen karakterlerin özelliklerini somut olarak çizmeye çalışmaktadırlar. Hikâye, roman ve tiyatro gibi edebi eserlerde “alafaranga” olarak ifade edilen yaşam tarzının geleneksel yaşam biçiminden nasıl farklılaştığı ele alınmaktadır (Demiryürek, 2005). Tüketim bağlamında da kullanılan bu ayırım (Örneğin Alafranga kahve veya sigara) modernleşme tarihi açısından değerlendirildiğinde, tüketim kültürünün farklılaşması Batılı bir yaşam tarzının oluştuğu ve kabul gördüğü dönemde Batı yaşam tarzı (medeniyeti) “alafranga”, Osmanlı/Türk yaşam tarzı (medeniyeti) ise “alaturka” olarak ele alınmıştır (Zorlu, 2003).

Tanzimat romanının ilk örneklerinde sıklıkla yer verilen alafranga yaşam biçimini benimsemiş karakterlerin temel özelliği mirasyedilik, aylaklık, Batılı görünmek ve gösterişçi tüketim olarak öne çıkmaktadır. İlk dönem romanlarında bu durumun üzerinde durulması Batılılaşmayla birlikte başlayan kültürel yabancılaşmaya karşı dönemin yazarlarının eleştirel bakış açısı geliştirmeleridir. Modernleşmeyle birlikte toplumsal yapıdaki değişim ve bunun ileriye dönük sonuçları Tanzimat yazarları tarafından bir anlamda kaygıyla karşılanmaktadır (Çakmakçı, 2014).

Toplumsal dönüşümün temel basamaklarından biri sayılan Batılılaşma olgusu, Batı dışı toplumlardaki seçkin tabakalar arasında standartlaşan bir yaşam biçimi geliştirmektedir. Bu yeni yaşam biçimi kendini farklı tüketim eylemlerinde göstermektedir. Gezinti yerlerinde dolaşmak, eğlenmek, alışveriş yapmak, çay davetlerinde bulunmak gibi birçok yeni alışkanlık bireylerin tüketim ve davranış kalıpları arasına girmektedir. Alafrangalık denilen bu hayat biçimi Beyoğlu çevresinde yaşanmaktadır. Beyoğlu çevresindeki gösterişçi tüketim odaklı bir yaşamın yansımaları aşağıda detaylarıyla ele alınacak farklı roman karakterlerinde görmek mümkündür. Örneğin Araba Sevdası romanında Bihruz Bey, Babiâli’de memurdur ancak Beyoğlu’nda gezmekten ve eğlenmekten çalıştığı kaleme uğramaya zaman bulamamaktadır (Çakmakçı, 2014).

Çalışmada ele alınan eserler tüketime ilişkin unsurlar ile birlikte ele alındığında gösterişçi tüketim teorisi anlamlı bir çerçeve sağlayabilmektedir. 19. yüzyılın sonlarına doğru Veblen tarafından ortaya atılan kavram günümüz tüketim eylemlerine de ışık tutabilmektedir. Sınıfsal farklılığı tüketim bağlamında anlatmak için kullanılan kavram toplumsal yapı içerisindeki belirli bir sınıfın tüketim yoluyla toplumdaki diğer sınıflardan nasıl ayrıldığını ortaya koymaktadır. Klasik anlamda Veblen’in bakış açısından gösteriş olgusu bir nesne veya eylemin başkaları tarafından varlığının bilinmesi ve görünür olmasıdır. Veblen, bireyin seçkin bir topluluğa ait olduğunu ya da o grup içinde itibar görmek amacıyla sahip olunan zenginliğin ve ayrıcalıklı bir konumda olduğunun dışavurumunu gösterişle ilişkilendirmektedir (Veblen, 2005). İncelenen eserler bu bağlamda değerlendirildiğinde Osmanlı toplumunda Tanzimat sonrası Batılı yaşam tarzının benimsenmeye çalışılması sonucunda Veblen’in tarif ettiği üzere gösterişçi tüketimin örneklerine rastlanmaktadır (Exertzoglou, 2003).

Veblen (2005), Aylak Sınıfın Teorisi adlı eserinde gösterişçi tüketime ilişkin temel unsurları şu şekilde açıklamaktadır: *“Gösterişsel aylaklık ve tüketimin büyümesi araştırılınca her ikisinin de itibar amacıyla kullanılmasının bunların ikisinde de ortak bulunan israf unsurunda yattığı görülmektedir. Bu durum birinde vakit ve çaba ziyarı diğerinde ise madde ziyarı şeklindedir. Bunların her ikisi de refah sahibi olmanın teşhir metotlarıdır ve her ikisi de geleneksel olarak kabul edilmiştir”*.

Gösterişçi tüketimin toplumsal yaşamdaki karşılığı ise farklı tüketim boyutlarında kendini göstermektedir. Yaşanılan yer, eğlenme, giyim ve aksesuar kullanımı gibi tüketim eylemlerinde pahalı, markalı ve nadir bulunan ürünlerin kullanımı veya bu ürünlere ihtiyaçtan fazlasına sahip olunması gösterişçi tüketimin pratikteki karşılığına denk gelmektedir. Bu bağlamda tüketim, bireyin biyolojik ihtiyaçlarından ziyade kültür, ego, sınıf ve statü için yapılmaktadır (Torlak, 2000; Torlak, 2007; Torlak ve Uzkurt, 2007, Güleç, 2015). Tüketim eylemlerinin “sosyal statüyü” işaret eden bir araç olarak ele alınması da en temel hareket noktalarından biri olarak görülmektedir. Bu bağlamda, bireylerin sosyal statüsü, onların göreceli zenginliklerinin bir fonksiyonu olarak kabul edilir ve bu zenginliğin diğerleri tarafından gözlemlenebileceği de varsayılmaktadır. Böylece bireyler tüketim kalıplarını, statü sağlayan ürünler ve kendi ihtiyaçları için daha faydalı ürünler arasından yaptığı tercihler sonucu belirlemektedir (Açıkalın ve Erdoğan, 2005). Aşağıdaki tabloda (Tablo 1) gösterişçi tüketimin tarihsel bağlamda geçirdiği evreler yer almaktadır. Kapitalist öncesi dönemden günümüz post modern çağına doğru uzanan zaman sürecinde gösterişçi tüketimin toplumsal değişimi farklı aşamalardan geçmekle birlikte tüketim eylemlerinin gösteriş amacıyla gerçekleştirilmesi devam etmektedir. İncelenen eserler dönem itibarıyla Osmanlı toplumunun modernleşme çabalarına denk gelmektedir. Bu dönemde gösteriş olgusu daha çok soylular ve üst orta sınıfta belirgindir. Pahalı, markalı ve dönemin modasına uygun ürünlerin seçimi ve kullanımı dikkat çekme ve farklı olduğunu gösterme amacıyla değerlendirilmektedir.

Tablo 1: Gösterişçi Tüketim Davranışının Yapısal Analizi

Sosyal Yapı	Tüketimin Temel Unsurları	Davranışın İticipleri	Tüketiciler	Temel Davranış Boyutları
Kapitalist Öncesi-Feodal	Köleler, Kadın, Yiyecek	Askeri ve Politik Güçler	Soylular	Saf Gösteriş
Modern-Kapitalist	Çok Pahalı Ürünler. Örneğin Mücevherler	Sosyal Güç ve Statü	Soylular ve Üst Orta Sınıf	Gösteriş, Dikkat Çekme ve Eşsizlik
Post Modern	Görünüm ve Deneyim	Benliğin Dışavurumu ve Benlik Bilinci	Orta Sınıf ve “Kitleler”	Sosyal Uygunluk (Biçimlenme)

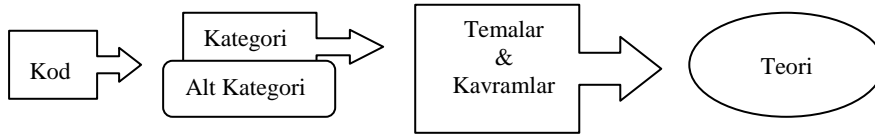
Kaynak: Chaudhuri ve Majumdar, 2006

3. YÖNTEM

Çalışmada yukarıda ayrıntıları verilen klasik Türk edebiyatı içerisinde değerlendirilebilecek eserler incelenmiştir. Amaçlı örnekleme tekniklerinden ölçüt örnekleme (Patton, 1990: 176) eserlerin seçiminde kullanılmıştır. Daha önceden araştırmacılar tarafından alan uzmanlarının katkısıyla belirlenmiş ölçütler şu şekildedir: (1) Eserlerin incelenen dönemi ele alması (2) Dönemin iktisadi ve siyasi olaylarını ele alması (3) Tüketim eylemlerine yer verilmesi (4) İktisadi zihniyetteki dönüşümü yansıtması.

Bu çalışmada tematik analiz yöntemi kullanılmıştır. Tematik analiz altı basamaktan oluşmaktadır (Braun ve Clarke, 2006): (1) Verinin içselleştirilmesi (2) Kodlama çerçevesinin oluşturulması, değerlendirilmesi ve düzenlenmesi (3) Temaların aranması (4) Temaların değerlendirilmesi ve gözden geçirilmesi (5) Temaların belirlenmesi ve isimlendirilmesi (6) Analizlerin tamamlanması ve bulguların yazımı. Tematik analiz tümevarımsal veya teorik olarak iki farklı biçimde yapılması mümkündür (Braun ve Clarke, 2006). Bu çalışmada teorik tematik analiz araştırmanın amacı ve sorusuyla uyumlu olduğu için tercih edilmiştir.

Araştırmanın kodlama sürecinde araştırmacı tarafından yalnızca eldeki veriler doğrultusunda kodlar geliştirilebilir, önceden belirlenmiş kodlar kullanılabilir ve sonrasında elde edilen veriler bu kodlara uyarlanabilir veya veri analizi sürecinde ortaya çıkan ve önceden belirlenmiş kodların bir kombinasyonu kullanılabilir (Saldana, 2009; Creswell, 2013: 199). Bu çalışmada veri analizi sürecinde ortaya çıkan ve önceden belirlenmiş kodların kombinasyonu kullanılmıştır. Verilerin analizinde Saldana (2009: 12)’nin önerdiği biçimde (Şekil 1) kodlama süreci gerçekleştirilmiştir.

Şekil 1: Kodlama Süreci

Araştırmada iç geçerliği sağlamada aşağıdaki stratejiler kullanılmıştır (Creswell, 2013: 201-203):

- Analizlerdeki öznellik kaygısıyla başa çıkabilmek adına verilerin yorumlanmasında alan uzmanlarından ve hakemlerden faydalanılmıştır (akran incelemesi).
- Verilerin incelenmesi ve kontrol edilebilmesi için analiz edilen romanlara ilişkin alıntılar sonuçlara nasıl ulaşıldığının göstermesi bakımından metin içerisinde verilmiştir.
- Bu araştırmanın bütün aşamaları, nitel araştırma yöntemlerinde deneyimli bir dış denetleyicinin incelemesine tabidir.

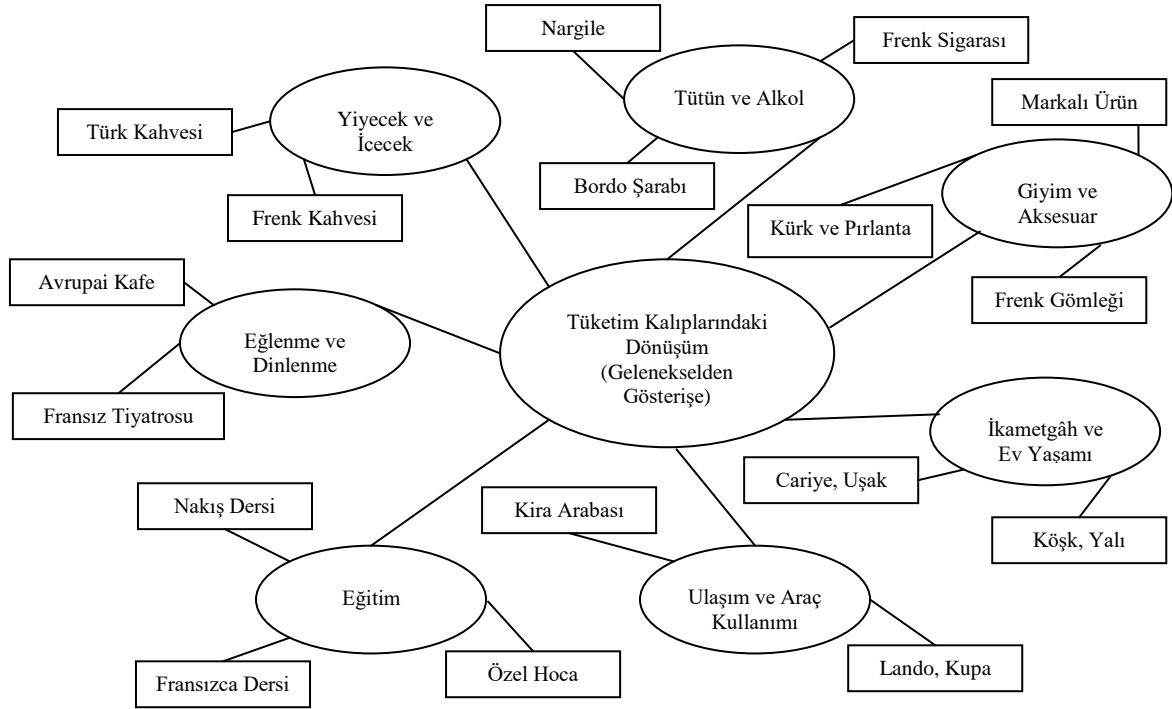
Araştırmanın güvenilirliğinde Yin (2009) ve Gibbs (2008)'in önerdiği stratejiler kullanılmıştır:

- Dış denetleyicilerin ve akran incelemesinin yapılabilmesi için nitel araştırma boyunca tüm süreçlerin basamakları yazılmış ve detaylı bir durum çalışması protokolüyle veri tabanı oluşturulmuştur.
- Veri analizi sürecinde elde edilen dökümlerin çözümlenmesinde belirgin hatalardan kaçınmak için veriler düzenli olarak kontrol edilmiştir.
- Araştırmacı tarafından geliştirilen kodların, ortaya çıkan sonuçların karşılaştırılması ve çapraz kontrolü yapılmıştır.
- Kodlama süresince kodların tanımlarında değişimin yaşanmaması ve anlam kaymasının önüne geçilmesi amacıyla kodlarla verilerin sürekli karşılaştırılması ve kodlar ile kodların tanımları hakkında yazılan kısa notlar kullanılmıştır.

4. BULGULAR

İncelenen eserlerden elde edilen bulgular sonucunda dönemin tüketim kalıplarını yansıtan ortak temalara ulaşılmıştır. Bu temaları şu şekilde değerlendirilebilir: (1) Yiyecek ve İçecek (2) Tütün ve Alkol Tüketimi (3) Giyim ve Aksesuar (4) İkametgâh ve Ev Yaşamı (5) Ulaşım ve Araç Kullanımı (6) Eğitim (7) Eğlenme ve Dinlenme. Her bir temanın altında incelenen eserlerden doğrudan alıntılara yer verilmiştir. Çalışmanın temelini oluşturan ortak tema “tüketim kalıplarındaki değişimin dışavurumu” olarak ortaya çıkmıştır. Şekil 2’de çalışmada ortaya çıkan ana temaların gösterildiği tematik harita yer almaktadır.

Şekil 2: Ana Temaların Gösterildiği Tematik Harita

İncelenen eserlerin içeriğinin yazarların kurgusu olması dolayısıyla farklı yazarlara ait eserlerin incelenmesi ve ortak temalara ulaşılması çalışmanın doğrulanabilirliği açısından da bir gösterge olarak kabul edilebilir. Bunun yanında ilgili döneme ait kurgusal olmayan akademik çalışmalarda da aşağıda yer alan temalara benzer şekilde konuların ele alınması, bu çalışmanın bulgularının ilgili dönemin tüketim kalıplarına dair ipuçları sunduğunun bir diğer göstergesidir. Sonuç ve tartışma kısmında bu konuya daha detaylı değinilecektir.

Tema 1. Yiyecek ve İçecek Tüketimi

İncelenen eserlerde ortaya çıkan temalardan ilki yiyecek ve içecek tüketimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Geleneksel ve batılı tarzda tüketimin izlerine eserlerde rastlanılmaktadır. Örneğin geleneksel olan Türk kahvesinin yanında Alafranga kahve olarak ifade edilen kahve tüketimi de geçmektedir. Eserlerde yer verilen karakterlerin ithal kahve tüketimi bir ayrıcalık ve maddi anlamda zenginlik göstergesi olarak nitelendirilmektedir.

Şekerlemeci Valöri'nin dükkânı önünde arabayı bıraktı, dükkâna girdi, alafranga bir kahve ismarladı. Oturduğu yerde derin derin düşünmeye başladı (Araba Sevdası, s. 130).

Kahve pişti. Evvela birer şekerli kahve içilmek ve badehu her kimin canı sütlü ve sütsüz kahve ve çay isterse zevkinde muhtar olmak üzere karar verildi ve mucibince hareket olundu (Felatun Beyle Rakım Efendi, s. 107).

Sevgilisinin gelmesine daha çok zaman olduğundan vakit geçirmek için yolda bir kahveye uğrayıp kahve içti (İntibah, s. 52).

Roman karakterlerinin gündelik yaşam içerisindeki yiyecek ve içecek tüketimi de eserlerde geçmektedir.

Sabahleyin güneşin doğuşundan bir saat önce kalkarlar, köşkün önündeki bahçede kamerye altında sütlü kahvelerini içerler, francalarını yerlerdi (Zehra, s. 25).

Tema 2. Tütün ve Alkol Tüketimi

Tütün ve alkol tüketimine incelenen eserlerde sıkça yer verilmiştir. “Arpa suyu” olarak tabir edilen bira tüketiminin yanında şarap tüketimi de eserlerde karşımıza çıkmaktadır. Burada dikkat çeken unsurlardan birisi özellikle belirli bir bölgenin şarabının eserlerde vurgulanmasıdır.

Çorbadan sonra dolu bir kadeh bordo şarabını da içince zavallı ihtiyar tıkanırverdi (Araba Sevdası, s. 178).

Rakı tüketimi eserlerde ele alınan bir diğer alkollü içkidir. Görece daha geleneksel bir alkol tüketimi olarak değerlendirilebilecek rakı tüketimi eserlerde sıkça konu edilmektedir.

Rakım'ın ihtarı ve Yozefino'nun kabulü üzerine taam altına ikişer kadeh rakı çekildi (Felatun Beyle Rakım Efendi, s. 113).

Bir kadehi ağzına kadar rakıyla doldurdu (İntibah, s. 49).

Eserlerde yer alan tütün kullanımı nargile, sigara ve frenk sigarası biçiminde yerli ve yabancı ürün kullanımı bağlamında ele alınır.

...sehpanın üzerinde bir tabak üzerinde duran Frenk sigaralarından birisini aldı (Araba Sevdası, s. 38).

Bihruz Bey hemen fesini giydi. Bir Frenk sigarası yakarak dudaklarına kıstırdı (Araba Sevdası, s. 79).

Birisi tütün almaya geldiğinde Hacı Baba nargilesinden bir iki nefes çektikten sonra yavaşça yerinden kalkıp tütünü tartar... (Felatun Beyle Rakım Efendi, s. 41).

Tema 3. Giyim ve Aksesuar

19. yüzyıldan itibaren Beyoğlu modanın merkezi kabul edilmektedir. Batıya uygun giyim ve aksesuar ürünleri büyük oranda levanten ve gayrimüslimler tarafından işletilen mağazalar ve terzilerde yer almaktadır. Erkek terzileri arasında popüler olan Mir, Cottreau, Botter, Canbedenyan ve Altın Makas'tır. Dönemin modasını yansıtan setre, redingot, sako, pardösü ve dar pantolon en çok tercih edilen kıyafetler arasındadır (Demiryürek, 2005). Giyim ve aksesuar teması altında kadın ve erkek roman karakterlerinin markalı giyim konusu ele alınmaktadır. Giyim ve aksesuarın kullanımında gösteriş motivasyonunun öne çıktığı vurgular eserlerde ifade edilmektedir.

Bir masanın iki yanındaki sandalyelerden birine kendisi kurulmuştu. Diğerine de yakasının iç tarafındaki Terzi Mir markası yakından geçenlerin gözlerine çarpmakta olan pardesüsünü gelişigüzel atmıştı. ... fazlasıyla nazik, fazlasıyla biçimli gösteren Heral işi parlak botunun sivrice yüzüne, elindeki bağa saplı ve sapının üzeri Fransızca M.B. harflerini gösteren gümüş markalı bastonuyla vuruyordu (Araba Sevdası, s. 178).

Vakıa saat insan için lüzumlu bir alettir. Köstek neye lazımdır? Saati muhafazaya lazım olduğuna göre bu işi bir kaytan dahi görebilir. Hayır, iş öyle değil. İnsanoğlu ister ki, kendisinde yalnız saatini muhafaza için istimal edeceği kaytanın yirmibeş altın kıymeti olacak kadar servet bulunduğunu alem görsün (Felatun Beyle Rakım Efendi, s. 114).

Onları ve özellikle artık işine yaramayan Pakfon saatini satmaya karar verdi (Zehra, s. 121)

19. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı toplumunda kadınlar Batılı ürünlerin kullanımında önemli bir kesimi oluşturmaktadır. Özellikle giyim ve aksesuar kullanımında Paris'ten ithal edilmiş dönemin son moda kıyafetlerinin giyilmesi sıradan bir durum olarak görülür (Brummett, 2003). Modayı takip etmek ve günün modasına uygun giyinmek, giyim ve aksesuar teması altında ele alınabilecek unsurlardan birisidir.

Her ne zaman bir moda kumaş çıksa, dadı kalfa Rakım'a rica ederek "Gençtir, giyinsin, kuşansın, karşında temiz gezsün" diye mutlaka aldırır ve aldırıldığı anda nerede güzel biçki biçer bir hanım var ise götürüp rica minnet en yeni moda olarak biçtirir ve kızın kendisine diktirip giydirir idi (Felatun Beyle Rakım Efendi, s. 43-44).

Osmanlı toplumunun gündelik yaşamında kadın ve erkeğin davranış kalıpları belirleyici olmuştur. Kadınların kamusal alandaki gündelik hayatı giyim ve kuşam anlamında örtülü olmanın etrafında şekillenmiştir. Bunun yanında bedenlerin süslenmesi, örtülü olarak cinselliğin dışavurumu ve toplumsal hiyerarşileri temsil etme düzlemlerinde kurgulanmıştır. Giyim ve aksesuar kullanımında

renkler ve kumaş türleri ile mücevherler, toplumsal hiyerarşinin göstereni olarak ele alınmıştır (Zorlu, 2007:1474).

Bu adettir: Kız onbir yaşını geçtiği gibi yaşmaksız, feracesiz sokağa çıkamaz. Biz âdetin haricinde nasıl hareket edebiliriz? Herkes sonra bize gülecek... (Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat, s. 23).

...annesinin renk renk kadife kutular içindeki mücevherlerine ve pırlantalarına henüz el sürülmemiş (Araba Sevdası, s. 15).

Sair madamlarda elmas, inci filan gibi ziynetler biraz seyrekçe görülür. Bu madam elmas ve inci içine garkolmuş idi (Felatun Beyle Rakım Efendi, s. 115).

Yüz liraya alınmış bir esire böyle beş altı yüz liralık elmas ihsan olunması ne demektir (Felatun Beyle Rakım Efendi, s. 127).

Yakasında gül goncası, göğsünde elmaslı inci kolye vardı. Başörtüsü, feracesi, eldivenleri, ayakkabıları da giyimine uygun olarak bembeyazdı (İntibah, s. 43-44).

Bir iki gün sonra birlikte İstanbul Kuyumcular Çarşısına indiler. İki üç saat aradıktan sonra yüz altmış liraya bir çift küpeyle, kırk sekiz buçuk liraya bir madalyon alındı (Zehra, s. 113).

Tema 4. İkametgâh ve Ev Yaşamı

İkametgâh ve ev yaşamı teması altında incelenen eserlerdeki karakterlerin nerede yaşadıkları ve ev yaşamının nasıl olduğu ele alınmaktadır. İncelenen eserlerde İstanbul'daki yaşam biçimi anlatılmaktadır. Genel olarak İstanbul'un belirli mekânlarının sıkça zikredildiği eserlerde köşk ve konak yaşamına ilişkin öykünmeye dair anlatılar sıkça yer almaktadır. Köşk ve konakta oturmak önemli bir sosyal statüye sahip olmanın göstergesidir.

Kızıltoprak'ta bir köşkte kirada oturuyorlardı. Kız kardeşim gidip görmüştü (Araba Sevdası, s. 146).

...kendisi zaten Üsküdarlı olduğu ve orada güzel konağı bağı, bahçesi dahi bulunduğu halde mücerred alafranga, yani rahat yaşamak için cümlesini ucuza pahalıya bakmayarak satıp gelmiş, Tophane'nin Beyoğlu'na civar bir mahallesinde müceddeden güzel bir hane inşa ettirip sakin olmuş idi (Felatun Beyle Rakım Efendi, s. 12).

Yalnız başına yaşayacak kadar ödenekten Bulgurlu'da güzel bir köşk de hazırlamaktaydı (Zehra, s. 23).

Libadiye taraflarında mini mini bir köşk tutulmuş ve aile halkı oraya gitmişti. Köşkün bir tarafı, Kayışdağı'yla Erenköyü'ne; arka tarafı tamamen Libadiye ve Çamlıca'ya bakmaktaydı. Bir tarafını deniz diğer tarafını Uzunçayır almıştı. Bina, beş altı dönümlük bir bağ içinde bulunup civarında da büyük bir ekin tarlası bulunmaktaydı (Zehra, s. 24).

Yardımcı hizmetler bağlamında değerlendirebileceğimiz farklı görevleri icra edenlerin istihdam edilmesi gündelik yaşama dair bilgiler sunmaktadır. Ev işlerinde uşak ve hizmetkârın çalıştırılması eserlerde sıklıkla işlenen unsurlardan biridir. Evde uşak ve hizmetkârın bulunması sınıf göstergesi olarak ele alınmaktadır. Aynı zamanda uşağın veya hizmetkârın farklı etnik kökenden olması veya Arap oluşu da hangi sosyal sınıf içerisinde yer aldığının bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Ev işinde yardımcı hizmetler kapsamında ele alabileceğimiz Arap kadın ev işlerinde yardımcı olan, dadılık yapan kişiler olarak yer almaktadır.

Şimdi böyle bir semtte, böyle bir hanede, bu kadar alafranga olan bir adam hanesine Arap çorap doldurur mu? Ba-husus ki aralıkta bir alafranga dostları dahi gelmekte olduğundan bunlar meyanında hizmet etmek için Rum ve Ermeni hizmetçilere ihtiyacı derkârdır (Felatun Beyle Rakım Efendi, s. 12).

Salıpazarı tarafında üç odalı bir çürük kümes ve bir de Arap cariyeden başka mal itlakına seza hemen hiçbir şey bırakmamış idi (Felatun Beyle Rakım Efendi, s. 20).

Beş altı uşak var. Kâhyası, seyisi, bilmem nesi de ayrı. Haremlikte beş-on cariye var, bazısı yaşlı, bazısı genç (Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat, s. 80).

Bu acz içinde, itimat ettiği iki üç cariye ile konuşurlarken... (İntibah, s. 67).

...Oldukça okumak yazmak biliyor, güzel sesi var, güzel piyano çalıyor. İğne işlerinin hepsinde Avrupa kızları kadar marifetli (İntibah, s. 74).

Merdiven başından hizmetçi kadına seslendi. Fakat hiçbir cevap gelmedi (Zehra, s. 56).

Evin içinde kullanılan eşyalar niteliğini ve kıymetini belirtecek biçimde eserlerde tasvir edilmektedir. Bu yaklaşım karakterlerin gündelik yaşamda kullandıkları eşyalara atfettikleri değeri de göstermekte ve tüketim biçimine ilişkin ipuçları sunmaktadır.

Yere çok güzel bir Uşak halısı serilmiş, yatak tarafında duvara kıymetli, Fergana seccadesi gerilmişti, duvarlara kalın yıldız çerçeveli yağlı boya resimler asılmıştı. Bunlardan bir tanesi Kadri'nin bele kadar bir resmiydi ki ressam Hakkı Beyin fırçasından çıkmıştı (Zehra, s. 51-52).

Tema 5. Ulaşım ve Araç Kullanımı

Ulaşım ve araç kullanımı teması altında ilgili dönemin gündelik yaşamı içerisinde kullanılan ulaşım araçları ele alınmaktadır. Dönemin teknolojisine uygun biçimde kişisel at arabası veya kira arabası şeklinde ifade edilen ulaşım araçları kullanılmaktadır. Bunun yanında deniz seyahatinde ve gezinti amaçlı kullanılan kayık ve vapura eserlerde yer verilmektedir. Özellikle kişisel seyahat araçları tarif edilirken kişiye özel yapılmış ve belli bir kaliteyi temsil eden araç nitelikleri ifade edilmektedir.

Bender fabrikası ürünlerinden oldukça hafif ve zarif bir arabayla diğerlerine nazaran ikişer parmak daha uzun boylu, bir çift eğitilmiş Macar araba hayvanı ısmarladı. ... Araba gerçekten de o senenin moda rengi olan çok açık, tatlı bir sarıya boyanmıştı. Yan tarafları beyin ad ve soyadının ilk harflerin içine alan yıldızlı birer marka ile süslenmişti. Tekerleklerinin çubukları incecik fakat kendisi fazlasıyla yüksek, zarif ve nazik ve adi bir tabirle kız gibi birşeydi. Annelerinin en güzellerinden olan kır hayvanlarına gelince, bunlarında gerek boyları, gerek renkleri araba ile uygun ve koşum takımı da tabii ki en iyisindendi (Araba Sevdası, s. 17).

Gayet mükellef iki atlı bir kupa. İçinde de gayet mükellef bir madam (Felatun Beyle Rakım Efendi, s. 115).

Bu ahura güzel bir Arap kırsağıyla bir tek Çukurova bağlanmış ve arabalığa da tek koşulu narin bir maylord çekilmişti (Zehra, s. 24).

Tema 6. Eğitim

Eğitim teması altında öne çıkan unsurlar özel hoca eşliğinde yabancı dil öğrenimi ve genellikle kadınların müzik dersi almasıdır. Yabancı dil olarak Fransızca'nın tercih edilmesi ve bu dilin eğitim dili içerisinde kullanılagelen Arapça ve Farsça'dan daha önemli görülmesi Batılı yaşam tarzının eğitim hayatı içerisinde de önemli bir yeri olduğunu gösterir.

Babası ona özel öğretmenler tutmuş, oğlunun iyi bir eğitim alması için elinden geleni ardına koymamıştı (İntibah, s. 12).

Eğitim içinse artık doğal olarak şart görünen Fransızcayla birlikte ikinci derecede önemli görülen Arapça ve Farsçayı öğretmek üzere maaşlı hocalar tuttu (Araba Sevdası, s. 178).

Bundan başka birde Fransız hocası var idi ki haftada iki defa gelir gider idi (Felatun Beyle Rakım Efendi, s. 13).

Babası müzika talimi için ala bir piyanocu madam getirmiş idi (Felatun Beyle Rakım Efendi, s. 17).

Zehra, bu zamanları büyük bir ustadan piyano ve kanun dersi almakla geçiriyordu (Zehra, s. 22-23).

Yabancı dil eğitimi (Fransızca), batılı müzik aletlerinin kullanımının öğrenilmesi varlıklı aileler tarafından tercih edilmekteydi. Bunun yanında orta ve alt gelir gruplarında eğitimin biçimi, içeriği ve alanı değişmektedir. Örneğin nakış öğrenmek bunlardan biri olarak gösterilebilir.

...nakış ustası Şerife Kadın gelip, yarım saat kadar nakış öğretir... (Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat, s. 50).

Tema 7. Eğlenme ve Dinlenme

Osmanlı toplumsal yaşamı Tanzimat sonrasında değişmeye ve geleneksel yapıdan uzaklaşmaya başlamıştır. Bu durum eğlenme ve dinlenme alanında da bir dönüşümün yaşanmasına neden olmuştur. Batının yaşam tarzını örnek alan zengin kesim, yeni bürokrat sınıfı, Batı'da eğitim görmüş aydınlar ve gayrimüslimler, Batılı tarzda eğlenme ve dinlenme mekânlarının açılmasını sağlayarak geleneksel mahalle kültürü temelinde oluşturulan eğlence dünyasının değişmesine neden olmuşlardır. Bu dönemde kafe, pastane, tiyatro binası, otel, gazino, bar, birahane, kumar kulübü, gibi yeni eğlence mekânları açılmaya başlanmış ve popüler hale gelmeye başlamıştır. Bu dönemde eğlenme ve vakit geçirmenin yeni adresi Beyoğlu'dur. Pera Palas Otel ve Lokantası, Splendid Cafe Restorant, Pale de Cristal ve Concordia Gazinosu, Maksim ve Gambrinus birahaneleri, Lebon Pastahanesi gibi eğlenme ve dinlenme mekânları 19. yüzyılın sonlarına doğru tercih edilen mekânlardan bazılarıdır (Özdemir, 2007).

İncelenen eserlerde eğlenme ve dinlenme teması altında değerlendirilebilecek farklı etkinlikler yer almaktadır. Batılı tarzda müzik dinleme, özellikle dönemsel olarak popülerliği yüksek olan ve bir kesimin tercih ettiği müzik türüne ilişkin detaylardan söz edilmektedir.

İstanbulcular arasında çok moda olan Belle Helen operasından çaldıkları havaları dinleyerek, gezinenleri seyrederek eğleniyorlardı (Araba Sevdası, s. 11).

Felatun Beyefendi Beyoğlu'nda oturmak münasebetiyle ahabını alafranga bir yolda eğlendirmek lazım geleceğinden Perşembe gecesini alafranga eğlence mahallelerinde geçirir (Felatun Beyle Rakım Efendi, s. 14).

Gidilecek yerler ise sınırlı değildi. Bazen Fransız tiyatrosuna, bazen Verdi'ye, bazen Tepebaşı'na, Konkordiya'ya bazen Kristal'e, bazen rastgele bir konsere giderlerdi. Balolardan da geri kalmazlardı (Zehra, s. 89).

Sevgiliyle buluşmasına daha vakit olduğundan sahildeki gazinoya uğradı (İntibah, s. 47).

Roman karakterlerinin Batılı tarzda eğlenme biçiminin yanında geleneksel anlamda değerlendirilebilecek eğlenme ve dinlenme mekânlarında da vakit geçirdikleri söylenebilir. Bu durum, eserde gelir kaybıyla birlikte sınıf değişimini de gösteren bir biçimde eserlerde ele alınmıştır.

Dün kahvede duydum, karısı keseği almış da her gün belli bir para verirmiş (Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat, s. 18).

Firuz Ağa tulumbacı kahvelerine dadanmış; on beş, yirmi gün içinde tulumbacılarla ahbab olmuştu (Zehra, s. 121).

Eğlenmenin ve dinlenmenin farklı biçimleri toplumsal sınıflar arasındaki tüketim kalıplarının değiştiğini de göstermektedir. Masal anlatmak ve dinlemek, nakış işlemek geleneksel eğlenme ve dinlenme etkinliklerinden biri olarak eserlerde karşımıza çıkmaktadır. Buna karşın dönemin teknolojisi ve imkânları değerlendirildiğinde fotoğraf çekmek ve resim yapmak gibi uğraşlar belli bir sınıfa özgü eğlenme ve dinlenme biçimidir.

...bir masala başlar ve masal anlatmaya öyle bir dalar ki, Fitnat Hanım uyarmasa iş yapmak aklına bile gelmezdi (Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat, s. 49).

Fitnat'ın eğlencesi işlemeleri, sandığı ve gergefiyle sınırlıydı (Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat, s. 50).

Subhi bazı hatıratını kaleme alır, biraz fotoğrafçılıkla uğraşır. ...Bir müddet piyano veya kanun çalınır, birlikte fotoğraf işleriyle, resim yapmakla eğlenilirdi (Zehra, s. 25-26).

Temalar altında yer alan ortak tüketim unsurları dönemin tüketim pratikleri hakkında ipuçları sunmaktadır. Batılı yaşam tarzının ve tüketim eylemlerinin yanında geleneksel ve kültürel olarak değerlendirilebilecek tüketim yapısının eserlerde sunulduğunu görmek mümkündür. Farklı tüketim tarzlarının eserlerde sunumu toplumsal yapı içerisindeki çeşitli sınıfların tasvir edilmesinde kullanılmıştır. Eserlerde Batı tarzı yaşam biçimine öykünen karakterler ve geleneksel bakış açısına sahip karakterlerin yaşam biçimi ve tüketim eylemlerinden verilen örnekler bu durumu daha iyi açıklamaktadır. Örneğin Frenk sigarası kullanmak, operaya gitmek veya Avrupalı kafede vakit geçirmek eserlerde ele alınan ortak tüketim unsurları arasındadır. Yukarıda tüm örneklere yer verme imkânı olmadığından Tablo 2’de her bir eserde ele alınan ortak tüketim unsurlarına yer verilmiştir. Bu unsurların ele alınma biçimi ve yazarlar tarafından vurgusu nasıl bir tüketim yapısının şekillendiğini de ortaya koymaktadır.

Tablo 2: Temalar Altında Yer Alan Ortak Tüketim Unsurları

Temalar						
Tema 1	Tema 2	Tema 3	Tema 4	Tema 5	Tema 6	Tema 7
Kebap Francala İnek Sütü Kahve Frenk Kahvesi	Nargile Sigara Frenk Sigarası Bira Bordo Şarabı Rom Rakı Konyak Cin	Markalı Ürün Frenk Gömleği Frenk Kalemi Ferace Yaşamak Yemeni Kürk Mücevher ve Pırlanta	Köşk, Konak, Yalı (Yazlık ve Kışlık) Hizmetkâr, Uşak, Cariye, Halayık, Dadı, Aşçı, Seyis, Kâhya Galata, Çamlıca, Beyoğlu, Boğaziçi Gümüş Tepsi Uşak Halısı Fergana Seccadesi Japon Lambası	Kira Arabası At Arabası Lando Kupa Vapur Kayık	Fransızca Dersi Müzik Dersi Fransız Hoca, Maaşlı Hoca, Özel Hoca Yabancı Kitap Fransızca Gazete	Opera Otel Bar Avrupalı Kafe Yurtdışı Seyahat (Paris) Oyun Masası Tiyatro Fransız Tiyatrosu Kahvehane Meyhane Piyano Çalma Nakış İşleme Masal Anlatmak ve Dinlemek Fotoğraf Çekmek Resim Yapmak

5. DEĞERLENDİRME VE TARTIŞMA

Batılı tüketim kültürünün Osmanlı’da karşılık bulması 17. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Bu dönemde başlayan tüketim kültüründeki batılı eğilimler, gündelik yaşamda kullanılan giyim ve aksesuar, ev eşyası, ikametgâh, yeni eğlence anlayışı ve spor müsabakaları gibi alanlarda bir bütünlük oluşturmuştur. Tüketime yönelik eylemler ve ticari ilişkiler kendi talepleriyle birlikte, yeni bir kültürün doğup, gelişmesine neden olmuştur (Orçan, 2004: 49).

İncelenen eserlerde roman karakterlerinin gündelik hayatı yaşanan mekân, Batılı yaşam tarzının ve tüketim eylemlerinin sergilendiği yerler ve insan ilişkileri üzerine kurulmuştur. Geleneksel ve yaşanan kültürden uzaklaşıldığı, toplumsal yaşam içindeki alt sınıfların küçümsendiği bir yaklaşım sergilenmiştir. Batılı yaşam tarzının maddi göstergelerden ibaret olduğu algısıyla giyim kuşam, eğlenme ve yabancı dil kullanımı gibi dönemin Batı modası takip edilmiştir (Mardin 1994: 37). Eserlerde, Tanzimat dönemiyle birlikte Batılı gibi yaşamaya çalışan ve onların tüketim normlarını benimseyen yeni bir üst sınıf ele alınmıştır. Yeni popüler değerlerin benimsenmesi ve geleneksel değerlerden uzaklaşılmasıyla birlikte yaşanan mekân ve eğlence gibi tüketim kalıplarında değişim gözlemlenmiş ve üst sınıfta yeni değerler yayılmaya başlamıştır (Türkdoğan, 1996: 102-103).

Eserlerin ortak noktalarından biri, geleneksel ve batılı tüketim eylemlerinin birlikte görülmesi fakat Avrupalı tarzda lüks tüketimin öne çıkmasıdır. Bu tüketim eylemlerinin gösterişe dönük bir

biçimde yapılıyor olması özellikle vurgulanan noktalardan biridir. Veblen'in (2005) gösterişçi tüketim teorisinde açıkladığı şekilde bireyin seçkin bir topluluğa ait olduğunu ya da o grup içinde itibar görmek amacıyla sahip olunan zenginliğin ve ayrıcalıklı bir konumda olunduğunun dışavurumu dönemin tüketim eylemlerinde gözlemlenmektedir. Özellikle İstanbul'da zengin ve seçkin sınıf sayesinde tüketim malları piyasasında önemli bir hareketlilik meydana gelmiştir. Geleneksel yapıdan ayrılan bu yeni gösterişçi tüketim biçimi bireylerin kültürel kimliğini tanımlamada bir araç haline almıştır. İncelenen eserlerde gösterişçi tüketime dönük yaşam tarzları eğlenme biçimi, eğitim, yabancı dil öğrenimi, giyim ve aksesuar kullanımı, bireyler arası ilişkiler ve ulaşımda kullanılan araçlar üzerinden kendini göstermiştir (Çakmakçı, 2014).

İncelenen eserlerdeki karakterlerin gösteriş için giyinme, yabancı markalı araba sahibi olma ve yabancı dil öğrenme arzusu ile gösterişçi tüketim örnekleri verilmiştir. Gündelik yaşamda zevk ve sefa peşine düşme aracılığıyla modern hedonizmin bakış açısı yansıtılmıştır. Araba Sevdası romanında, gösterişçi tüketimi ve bu gösterişin temelinde yer alan batının tüketim pratiklerini ele alan ve roman karakterini bu yönüyle değerlendiren kurgudan yola çıkılmıştır. Romanın ana karakteri Bihruz Bey'in batı medeniyetinin maddi ürünlerine ve yaşam tarzını tercih etmesi, Fransızca bilmemesine rağmen Fransızca gazete satın alması, Paris'ten gelen markalı ürünlere ve yabancı markalı atlı arabalara düşkün olması gibi tercihleri örnek olarak verilebilir (Zorlu, 2003).

Ele alınan eserlerdeki tüketim kalıplarını kendi içerisinde karşılaştırmalı olarak değerlendirmek mümkündür. Örneğin Taaşuk-ı Talat ve Fitnat romanında geleneksel kültürü yansıtan giyim kuşamdan bahsedilmiş fakat Araba Sevdası romanında Batılı tarzda bir yaşam ve giyim kuşam anlatılmıştır. Aynı durumu diğer tüketim eylemlerinde de gözlemlemek mümkündür. Bulgular altında yer alan temalarda ve Tablo 2'de yer alan ortak tüketim unsurlarında bu durum ele alınmıştır. Yine Taaşuk-ı Talat ve Fitnat romanında diğer eserlere göre daha geleneksel bir yaşam biçimini anlatmakla birlikte evlilik sürecinde modern bir bakış açısı kullanılmış ve eşlerin birbirini seçmesi konusu işlenmiştir. Özellikle kadınların bu konudaki düşüncelerinin dikkate alındığı vurgulanmıştır. Roman içerisinde yer alan bu ayrıntılarla sosyal yaşamdaki değişim fikrine de ışık tutulmuştur.

Bu çalışmada ele alınan eserlerde ortak temalara sıkça rastlanılmaktadır. Genel anlamda Batılı yaşam tarzını ele alan fakat geleneksel yaşam biçiminden de kopmadan hem Doğu hem de Batılı değerlerini benimseyen bir toplumsal yapıdan söz etmek mümkündür. Bu durumu Felatun Bey ve Rakım Efendi eserinden yola çıkarak açıklayan Mardin (1994: 36-37), Rakım Efendi'nin temsil ettiği ideal Osmanlı aydınını şöyle tanımlamaktadır: "*Rakım Efendi, Osmanlı eğitim kurumlarını iyi bir derece ile bitirip, Fransızcasını geliştiren, daha sonra bilgi hazinesini hukuk, şiir ve tıpla genişleten ciddiyet ve çalışkanlığı boğucu bir ukalalıkta beliren bir gençtir. Danışma, tercüme ve özel öğretmenlikle bu eğitimin masraflarını çıkarmıştır. Hayattaki ana amacı çalışmak ve "makul" bir refah seviyesine ulaşmaktır. Rakım Efendi'nin değerleri, başarıya ulaştıktan sonra bile arasında yaşadığı orta sınıfın görüşleri ve Batı kültürünün bir karışımından meydana gelir*".

Felatun Beyle Rakım Efendi romanında, Batılı değerlerin kabul görmeye başladığı dönemde iki farklı karakterin dünyaya bakışları ve gündelik hayatları ele alınmıştır. Yazarın bakış açısından Rakım, bilinçli ve çalışkandır. Doğu ve Batı kültürlerinin ideal bileşenini gerçekleştirmiştir. Felatun ise, Batılı yaşam tarzını benimseyen varlıklı, mirasyedi ve savurgan karaktere sahiptir (Zorlu, 2003). İki yönlü bu toplumsal yapı günümüze kadar uzanan ve tüketim eylemleriyle ilgili çalışmalarda kendini göstermiştir. Örneğin Sandıkci ve Ger'e (2005) göre, Türkiye seküler ve dini geleneklerin biçimlendirdiği polarize ve çoğulcu ritüel ve tüketim örüntülerine sahiptir. Bu yönüyle değerlendirildiğinde tüketim eylemlerinin de tarihsel bir birikimle günümüze kadar taşındığını ve yansımalarının farklı araştırmalarla da desteklendiğini söylemek mümkündür. Din; cinsiyet, sınıf, etnisite gibi sosyal yapı ve kurumlar tüketim tercihlerine de etki etmektedir (Sandıkci ve Ger, 2010). Örneğin ele alınan eserlerde İslam dinine ait ritüellerin ve gayrimüslim olarak tabir edilen farklı etnik grupların tüketim eylemlerindeki rolü tüketim kalıplarının dışavurumunda kendini göstermiştir. Giyim kuşam ile ulaşım ve araç kullanımı temaları altında yer alan markalı ürünler yabancı markalardan oluşmakta ve bu markaların kullanımı toplumsal statü göstergesi olarak kabul edilmektedir. Arapça yerine Fransızca öğrenmenin daha fazla tercih edilir olması kültürel anlamda hangi kaynağın toplumsal yapı içerisinde daha merkezi bir rolü oynadığını da göstermektedir. Günümüz Türkiye'sinde ise İngilizce öğrenmenin daha ön planda olması Batılı unsurlardan hangisinin etkisinin daha fazla

olduğunu ve kültürel yaşamdaki dönüşümü göstermesi bakımından önemlidir. Burada ipuçlarının verilmeye çalışıldığı bu dönüşümün altında yatan farklı değişkenler olduğunun dikkate alınması gerekmektedir.

Bu çalışmada sınırlılık olarak ele alınabilecek konulardan biri incelenen eserlerin yazarlarının kendi kurguları olduğunu göz önünde bulundurulması gerektiğidir. Bunun yanında, yazarların içinde yetiştiği gelenek ve bakış açısı roman yazımında etkili olmuştur. Örneğin, Ahmet Mithat Efendi eserlerinde yer alan gayrimüslim karakterler Müslüman-Osmanlı karakteri etrafında geliştirilen Türk-İslam ahlak anlayışı vurgusu yapılarak incelenmiştir. Bu açıdan bakıldığında Tanzimat dönemi romanlarında ve bu çalışmada ele alınan eserlerde tek tip gayrimüslim tasvirinden ziyade, yazarların gayrimüslimleri farklı şekillerde değerlendirip ele almaları söz konusudur (Alver, 2013). Bu durumun dönemin tüketim kalıplarının ortaya konulmasında ne derece etkili olduğu yeterince açık değildir.

İleriye yönelik araştırmalarda ele alınması mümkün olan unsurları şu şekilde açıklamak mümkündür; yaşanan döneme ait toplumsal olaylar ve değişimler belli bir nedene ve tarihsel birikime bağlı olarak gerçekleşmektedir. “Gösterişçi tüketimin günümüzde geçerli olduğu varsayımından hareketle gösteriş motivasyonunun altında yatan nedenler günümüz tüketim kalıplarına şekilde yansımıştır?” Chaudhuri ve Majumdar (2006), tarafından belirtildiği üzere gösterişçi tüketim davranışı dönemsellik farklılıklar göstermektedir. “Gelişen pazar ekonomilerinde tüketicinin gösterişçi davranışı ne yönde biçimlenmektedir?” gibi sorular bu çalışmadan yola çıkılarak sonraki araştırmalar için değerlendirilebilir.

SONUÇ

Klasik dönem Osmanlı iktisadi düşüncesi maddeden ve aşırı tüketimden uzak durmayı içinde barındıran bir yaşam tarzının kabul gördüğü bir yapı etrafında şekillenmiştir. Aynı zamanda klasik dönem Osmanlı ekonomisi kendi kendine yetebilen bir iktisadi yapı etrafında kurgulanmıştır. Bu düşünce biçiminin çözülmesi Osmanlı toplumunun dış dünya ile etkileşiminin artmasıyla birlikte gözle görülür bir hale gelmiştir. Bu çalışmanın odak noktası Osmanlı toplumunun iktisadi zihniyetindeki değişimin tüketim eylemlerinde kendini nasıl gösterdiğidir. Bu değişimin ipuçlarını görebilmek amacıyla dönemi ele alan eserlerdeki iktisadi değişimi gösteren tüketim imgeleri incelenmiştir.

Farklı yazarlar tarafından kaleme alınan eserler bu değişimin ortak yönlerinin incelenmesine imkân sunacak biçimde vurgulanmıştır. Romanlarda anlatılan yaşam biçimi, varlıklı bireylerin İstanbul’daki gündelik hayat tarzı olarak kurgulanmıştır. Aynı zamanda alt ve orta düzey gelir grubundaki bireylerin yaşam biçimine de yer verilmiştir. Böylece, toplumsal yaşam içindeki farklı sınıfların tüketim eylemlerini karşılaştırmak ve değerlendirmek mümkün olmuştur.

Çalışmada incelenen romanlarda tüketim öğelerinde meydana gelen değişim, üst orta sınıfa ait gösterişçi tüketimden kaynaklanmaktadır. Tüketim unsurlarının belirli bir sınıfa ait olmasındaki ana etken ise bu sınıfın batılı görünme isteğidir. Chaudhuri ve Majumdar’ın (2006), Tablo 1’de yer alan sınıflamasına göre romanlarda kapitalizm öncesine ait köleler, kadın ve yiyecek gibi tüketim unsurları da yer almaktadır. Romanlarda yer alan karakterlerin önemli bir kısmının aileden kalan mirasa sahip olması ve ailelerinin önemli bürokratik mevkilerde olması, gösterişçi tüketim davranışının kapitalizm öncesi iticileri arasındadır. Çalışmadaki karakterlerin bazıları mücevher gibi çok pahalı ürünler tüketirken aynı zamanda toplumsal statü kazanmak için gösterişçi tüketime yönelmişlerdir. Bu durum ise modern kapitalist dönem tüketiminin temel unsurları arasında yer almaktadır. Osmanlı toplumsal yapısında soylu diye tabir edilebilecek bir yapı yoktur ancak dönemin toplumsal yapısındaki karakterlerinin bazılarının ailesi, bürokraside önemli mevkilere sahip olması ya da ticaretle uğraşmaları üst orta sınıfın tüketici olduğunun göstergesidir. Bunun yanında romanlardaki karakterleri gösterişçi tüketime iten ana etken ise bu kişilerin Beyoğlu çevresinde dikkat çekme ve sosyal statü kazanma arzularıdır. Bu iki etken modern-kapitalist dönemde gösterişçi tüketimin itici, tüketici ve temel davranış boyutlarına denk gelmektedir. Sonuç olarak eserlerde elde edilen bulgular, hem kapitalizm öncesi hem de modern - kapitalist dönemin sosyal yapısının gösterişçi tüketim boyutunu ele almaktadır. Dolayısıyla sosyal yapının geçiş aşamasında olduğunu söylemek mümkündür. Böyle bir toplumsal yapıda tüketim öğelerinin tamamen değiştiğini söyleyemeyiz fakat tüketim öğelerindeki değişimi tetikleyen kesim olan üst orta sınıfın gündelik hayatında batılı tüketim unsurlarının gösteriş güdüsüyle yer aldığı görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Abadan, Y. (2004). “Tanzimat Fermanını Tahlili”, *Tanzimat - Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, 2. Baskı, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Açıkalın, S. ve Erdoğan, L. (2005). “Veblen’ci Gösteriş Amaçlı Tüketim”, *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 4(7), 1-18.
- Ahmet Mithat Efendi (2013). *Felatun Bey ile Rakım Efendi*, İstanbul: Şule Yayınları.
- Alver, A. (2013). “Ahmet Mithat’ın Mesâil-i Muğlâka Romanındaki Gayrimüslim Karakterlerin Analizi”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(1), 721-733.
- Arslan, N. (2011). “Osmanlı ve Rus Toplumlarında Medeniyet Değişmesi: Bihruz’lar ve Oblomov’lar”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 18(1), 47-80.
- Belge, M. (2016). *Step ve Bozkır: Rusça ve Türkçe Edebiyatıta Doğu-Batı Sorunu ve Kültür*, İstanbul, İletişim Yayınları
- Braun, V. ve Clarke, V. (2006). “Using Thematic Analysis in Psychology”, *Qualitative Research in Psychology*, 3, 77-101.
- Brummett, P. (2003). *İkinci Meşrutiyet Basınında İmge ve Emperyalizm 1908-1911*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Chaudhuri, H. R. ve Majumdar, S. (2006). “Of Diamonds and Desires: Understanding Conspicuous Consumption from a Contemporary Marketing Perspective”, *Academy of Marketing Science Review*, 11, 1-18.
- Creswell, J. W. (2013). *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşım Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*, (Çev. Ed. M. Bütün ve S. B. Demir), Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Çakır, H. (1999). “Basın Yoluyla Osmanlıda Tüketim Toplumu Yaratma Çabaları”, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 9, 41-49.
- Çakır, H. (2004). “Türkçe Basında İlk “Marka” Rekabeti”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı*, 16(1), 27-36.
- Çakmakçı, S. (2014). “Gösterişçi Tüketim Bağlamında İki ‘Alafranga Züppe’ Tipi: Bihruz Bey ve Felatun Bey”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, (9)9, 335-350.
- Demiryürek, M. (2005). “Tanzimat Sonrası Türk Edebiyatında Değişen Kadın-Erkek Görünümleri”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 39, 19-45.
- Exertzoglou, H. (2003). “The Cultural Uses of Consumption: Negotiating Class, Gender, and Nation in The Ottoman Urban Centers During the 19th Century”, *International Journal of Middle East Studies*, 35(1), 77-101.
- Gawrych, G. W. (2010). “Şemseddin Sami, Women and Social Conscience in Late Ottoman Empire”, *Middle Eastern Studies*, 46(1), 97-115.
- Genç, M. (2013). *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul: Ötügen Yayınları.
- Gibbs, G. (2008). *Analyzing Qualitative Data*, London: Sage.
- Güleç, C. (2015). “Thorstein Veblen ve Gösterişçi Tüketim Kavramı”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 38(1), 62-82.
- Hanioğlu, Ş. (1992). “Batılılaşma”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt.5, 148-149
- İnalcık, H. (2014a). “Sened-i İttifak ve Gülhane Hattı Hümayunu”, *Tanzimat - Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, 2. Baskı, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnalcık, H. (2014b). “Tanzimat’ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler”, *Tanzimat - Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, 2. Baskı, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları.
- Karpat, K. (2011). *Osmanlı’dan Günümüze Edebiyat ve Toplum*, 2. Baskı, İstanbul, Timaş Yayınları.
- Mardin, Ş. (1969). “Power, Civil Society and Culture in the Ottoman Empire”, *Comparative Studies in Society and History*, 11(3), 258-281.
- Mardin, Ş. (1994). *Türk Modernleşmesi, Makaleler*, (Der. M. Türköne ve T. Önder), 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Moran, Berna (2012). *Türk Romanına Eleştirel Bakış*, 26. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Nabizade Nazım (2005). *Zehra*, Ankara, Akçağ, Yayınları.
- Namık Kemal (2014). *İntibah*, 4. Baskı, İstanbul, Say Yayınları.
- Orçan, M. (2004). *Osmanlı’dan Günümüze Modern Türk Tüketim Kültürü*, Ankara: Kadim Yayınevi.
- Ortaylı, İ. (2010). “Tanzimat Adamı ve Toplumu”, *Osmanlı Düşünce Dünyası ve Tanzimat Seçme Eserler IV*, 2. Baskı, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları.
- Özdemir, N. (2007). “Osmanlı Tüketim Kültürü, Eğlence ve Yazılı Medya İlişkisi”, *Millî Folklor*, 19(73), 2-22.
- Öztürkler Özdemir, G. (2015). “Kıskançlığın Romanı “Zehra” da Yapı”, *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 4(11), 129-139.

- Pamuk, Ş. (2008). “Bağımlılık ve Büyüme: Küreselleşme Çağında Osmanlı Ekonomisi, 1820-1914”, *Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Patton, M.Q. (1990). *Qualitative Evaluation and Research Methods*, Beverly Hills, CA: Sage.
- Quataert, D. (1997). “Clothing Laws, State, and Society in the Ottoman Empire, 1720-1829”, *International Journal of Middle East Studies*, 29(3), 403-425.
- Recaizade Mahmut Ekrem (2008) *Araba Sevdası*, 2. Baskı, Ankara, Akçağ Yayınları.
- Saldana, J. (2009). *The Coding Manual for Qualitative Researchers*, London: Sage.
- Sandikci, Ö. ve Ger, G. (2005). “Aesthetics, Ethics, and the Politics of the Turkish Headscarf”, *Clothing as Material Culture*, (Ed. S. Kuechler ve D. Miller), London, Berg, s. 61–82.
- Sandikci, Ö. ve Ger, G. (2010). “Veiling in Style: How Does a Stigmatized Practice Become Fashionable?”, *Journal of Consumer Research*, 37(1), 15-36.
- Şemsettin Sami (2015). *Taaşşuk-ı Talat ve Fitmat*, 2. Baskı, İstanbul, Say Yayınları.
- Tabakoğlu, A. (2008a). *Türkiye İktisat Tarihi*, 8. Baskı, İstanbul, Dergâh Yayınları.
- Tabakoğlu, A. (2008b). *İslam İktisadına Giriş*, 2. Baskı, İstanbul, Dergâh Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (2003). *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 10. Baskı, İstanbul, Çağlayan Yayınevi.
- Timur, T. (1996). *Osmanlı ve Batılılaşma: Osmanlı Çalışmaları İlk Feodalizmden Yarı Sömürge Ekonomisi*, 2. Baskı, Ankara, İmge Yayınevi.
- Torlak, Ö. (2000). *Tüketim: Bireysel Eylemin Toplumsal Dönüşümü*, İstanbul: İnkılab Yayınları,
- Torlak, Ö. (2007). “Tüketicilerin Değişen Hayat Tarzları”, (Der. Ö. Torlak, R. Altunışık ve Ş. Özdemir), *Yeni Müşteri*, İstanbul, Hayat Yayınları, s.137-160.
- Torlak, Ö. ve Uzkurt, C. (2007). “Kültürel Etkileşim ve Yeni Tüketici”, (Der. Ö. Torlak, R. Altunışık ve Ş. Özdemir), *Yeni Müşteri*, İstanbul, Hayat Yayınları, s. 93-110.
- Türk Dil Kurumu (2017). *Güncel Türkçe Sözlük*, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&view=gts, 21.05.2017.
- Türkdoğan, O. (1996). *Sosyal Şiddet ve Türkiye Gerçeği*, İstanbul, Timaş Yayınları.
- Uçman, A. (2014). “Tanzimat’tan Sonra Edebiyat ve Siyaset, Nâmık Kemal ve Ziya Paşa Örneği”, *Türkiyat Mecmuası*, 24(1), 113-128.
- Varlı, A. ve Özbay, R. D. (2011). “İstanbul’da Perakende Ticareti, Tüketim Mal ve Hizmetler Piyasası (1840–1909)”, *Uluslararası 9. Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildirileri*, 2411-2426
- Veblen, T. (2005). *Aylak Sınıfın Teorisi*, (Çev: Z. Gültekin ve C. Atay), İstanbul: Babil Yayınları.
- Yin, R. K. (2009). *Case Study Research: Design and Methods*, 4. Baskı, London, Sage.
- Zorlu, A. (2003). “Batılı Bir Yaşam Tarzı Olarak Tüketim: Türkiye’de Tüketim Ürünlerinin ve Kültürünün Tarihi Gelişimi”, *Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar Dergisi*, <http://www.sdergi.hacettepe.edu.tr/zorlucerceve.htm>, Erişim Tarihi: 27.01.2017
- Zorlu, A. (2007). “Türk Modernleşmesi Sürecinde Servet-İ Fünûn Dergisinin Giyim, Kuşam, Süslenme Kültürünün Değişimine Katkıları”, 38. *ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, 1471-1491.
- “Şemsettin Sami”, <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/30185/001640537010.pdf?sequence=3>, 05.9.2017.

Ek 1: Eserlerde Geçen Bazı Kavramların Karşılıkları

<i>Alaturka</i>	Eski Türk gelenek, görenek, töre ve hayatına uygun, Doğuluca, alafanga karşıtı
<i>Alafanga</i>	Frenklerin töre, âdet ve hayatına uygun, Frenklerle ilgili, Batılıca. Avrupa kültürüne özgü olan.
<i>Kupa</i>	Kapalı ve yalnız arkada oturulacak yeri olan, genellikle atların çektiği dört tekerlekli araba
<i>Lando</i>	Dört tekerlekli, içinde dingillere paralel olarak düzenlenmiş karşılıklı iki oturma sırası bulunan, üstü açılıp kapanabilen çift körüklü binek arabası
<i>Setre</i>	Düz yakalı, önü ilikli bir tür ceket
<i>Redingot</i>	Arkası yırtmaçlı, etekleri uzun, çift sıra düğmeli, resmi erkek ceketi
<i>Sako</i>	Paltoya benzer bir tür üstlük
<i>Ferace</i>	Kadınların sokakta giydikleri, mantoya benzer, arkası bol, yakasız, çoğu kez eteklere kadar uzayan üst giysisi

---

<i>Yaşmak</i>	Kadınların ferace ile birlikte kullandıkları, gözleri açıkta bırakan, ince yüz örtüsü
<i>Yemeni</i>	Kalıpla basılıp elle boyanan, kadınların başlarına bağladıkları tülbent
<i>Rom</i>	Şeker kamışından şeker yapılırken elde edilen öz suyun, melasla mayalandırılarak kurutulmasıyla oluşturulan alkollü sert içki
<i>Cin</i>	Buğday, arpa, yulaf vb.nden elde edilen ve ardıçla kokulandırılan bir tür alkollü içki, ardıç rakısı
<i>Konyak</i>	İspirto derecesi yüksek, özel kokulu, kiremit renginde bir tür içki, konyak

---

Kaynak: Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük, www.tdk.gov.tr